

AYŞE AYAZ*
(Ankara)

MAVINİN GÜNAHI, KÖTÜLÜĞÜ, ÇİRKİNLİĞİ VE KORKUNÇLUĞU: 14-15. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE MAVİ GÖZLER

Abstrakt

U poeziji i prozi pisanoj na turskom jeziku tokom 14. i 15. stoljeća plava boja očiju bila je sinonim za opasnost, omraženost, odbojnost i zloću, kako na ovom tako i na budućem svijetu. Prema nekim pripovijestima i tekstovima, za Turke predislamskog doba plave oči bile su oznaka uzvišenih i odabranih osoba, dok su u navedenim stoljećima, u poeziji i prozi pisanoj na turskom jeziku na prostorima Anadolije i izvan nje, osobe s plavim očima prepoznate kao lažljiva, grešna, opasna, zla i nemilosrdna bića. U ovom članku se prati trag plavih očiju prisutan u divanskoj poeziji 14. i 15. stoljeća. Prvenstveno su obrađena djela u kojima se plave oči spominju kao osobina zlih, opasnih, bezdušnih, ogavnih i lažljivih osoba i bića. Potom su analizirani i predstavljeni razlozi i porijeklo ovog negativnog imidža plavih očiju.

Ključne riječi: 14. stoljeće, 15. stoljeće, divanska poezija, plave oči

GİRİŞ

Her şeyden, herkesten önce kuşkusuz doğanın olan ve kimilerince “maddî gerçekliğe sahip, değerli, güzel bir madde”¹ biçiminde tanımla-

* Dr. Ayşe Ayaz, istraživač, e-mail: ayseayaz1884@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0001-6556-9204

¹ Özge Mazlum, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2011, 128.

nan renkler, insanoğlunun yaşamının çeşitli alanlarında kendilerine yer bulmuşlar, türlü görevler, işlevler, simgesel anlamlar yüklenmişlerdir. Doğanın her bir unsurunda beliren, onu güzelleştiren, insanı kendine çeken, kişide türlü duygular, düşünceler uyandıran, ona acı, tatlı hayaller kurduran, esin veren renkler, yüklendikleri bu simgesel anlamlar, işlevler, görevler ile tarihî süreç içerisinde görsel bir öge olmanın yanı sıra ayrıca bir iletişim aracı durumuna da gelmişlerdir.² İnsanoğlu renklerle doğayı, var olanları açıklamaya çalışmış, duygularını, düşüncelerini, isteklerini, hayallerini dile getirebilmek için onlardan yararlanmıştır.³ Gündelik yaşamında isteklerini, çeşitli düşüncelerini, duygularını, durumunu ötekilere, dış dünyaya bazen renklerle yansıtmıştır.⁴ Doğayla ilgili, ona ilişkin kavramlar olan renkler, böylece insanoğlu tarafından kullanılan ikinci, ayrı bir dil olmuştur.⁵

Beslenme, giyinme, süslenme, süsleme ve daha başka gereksinimler doğrultusunda gündelik yaşamın her alanında bulunan, ikinci bir dil olan renkler, ayrıca insanoğlunun sanatında, edebiyatında da kendilerine yer edinmişlerdir. Tarih boyunca daima sanatın bir unsuru olmuşlar, hayallerin, duyguların, düşüncelerin dile getirilmesinde kullanılmışlardır.⁶ Kendilerine çağlar boyunca yüklenen anlamlarla, duyguların, düşüncelerin, bilgilerin birer ifadesi biçiminde pek çok sanat dalında önemli bir dil ve iletişim aracı olarak renklerden yararlanılmıştır.⁷ Bu doğrultuda renkler, söylenlerden günümüz edebiyatına uzanan çok uzun bir zaman diliminde yazarlar, şairler için her çağda önemli görevler üstlenmişlerdir.⁸

Yaşadığı zamanın ve coğrafyanın, doğanın, içinde bulunduğu toplumun bir parçası olan divan şairleri de bilgilerini, deneyimlerini aktarırlarken, yaşamın bir anına veya yaşanan bir olaya, doğaya ilişkin betimlemeler yaparlarken, duygularını, düşüncelerini ifade ederlerken renklerin gündelik gerçeklikteki varlıklarından, onların yüklendikleri simgesel anlamlardan, yerine getirdikleri görevlerden, ilettikleri mesajlardan yararlanmışlardır. Gündelik yaşamda kullanılan kimi eşyaların,

² Soner Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi*, 16, 2003, 72.

³ Deniz Özer, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/6, 2012, 269, 273.

⁴ Ö. Mazlum, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, 127.

⁵ S. Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme”, 72.

⁶ Ö. Mazlum, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, 126.

⁷ D. Özer, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim”, 278.

⁸ Ö. Mazlum, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, 127.

giysilerin, doğanın, devletlerin, ulusların, kişilerin, göklerin, inançların, yiyeceklerin, içeceklerin, devaların, insanlara özgü kimi durumların, olguların renkleriyle nice hayaller kurmuşlar, benzetmeler, nitelemeler, özdeşleştirmeler yapmışlardır. Renkler üzerinden kurulan bu hayallerin, yapılan nitelemelerin, özdeşleştirmelerin ve benzetmelerin uyandırdığı çeşitli çağrışımlarla şiirler anlam bakımından zengin kılınmıştır. Kimi zaman da renkler, yer aldıkları betimlemeler aracılığıyla yazıldıkları dönemlerde veya çok daha öncesi zamanlarda var olan türlü inançlara, geleneklere, kullanımlara, kabullere, retlere, beğenilere işaret etmişler, güzellik, çirkinlik, korku, cesaret, öfke, mutluluk, mutsuzluk, özlem, kaygı, kuşku, bıkkınlık, utanç, şefkat gibi nice duyguları dile getirmişlerdir.

Divan edebiyatı geleneğinin hüküm sürdüğü çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar içerisinde insanların zihninde kendine ilişkin oluşmuş inançlar, beğeniler, kabuller, retler, yansıttığı duygular, çeşitli özellikleri ve renkleri ile şiirleri, eserleri varsıl kılanlardan biri de gözdür. Biçimleri, bakışları, renkleri ile gözler, manzum eserlerde yer almış, türlü duyguların, düşüncelerin, durumların anlatımında şairlerce çeşitli şekillerde betimlenmiştir. Sevgiliye ait en önemli güzellik unsurlarından biri olarak şairlerin hayallerini süsleyen, türlü benzetmeler, nitelemeler ile beyitlerde beliren gözlerden bahsedilen beyitlerde çoğunlukla kara rengeyle karşılaşılır. Şairler genellikle sevgilinin fitneler koparan, zulmeden, acımasız, nergis gibi mahmur, ceylanı andıran, âşıkları hem kendine çeken hem de öldüren, onları küfre sürükleyen, sevdalara düşüren, kimi zaman öfkeyle bakan, acımasız, büyüleyici gözlerinden kurdukları türlü hayallerle bahsetmişlerdir. Âşığın üzüntüsünün, hissettiği aşkın belirtisi olan, bir kahramanın veya bir düşmanın duyumsadığı öfkeyi, sahip olduğu yürekliliği yansıtan gözleri de betimlemişlerdir. Toplumsal yaşamın ve bu şiir geleneğinin bir parçası olan daha başka kişilere ait gözler de şairlerin beyitlerinde yer almıştır. Divan şiiri geleneği içerisinde kime ait olursa olsun genellikle kara gözlerden söz edilmiştir. Bunun yanı sıra ela ve çok az sayıda olmakla birlikte yeşil, mavi gözlerden de bahsedilmiştir.

Bu makalede 14. ve 15. yüzyıllarda gerek Anadolu'da gerekse bu sahanın dışında yazılmış Türkçe divanlarda, mesnevilerde gözükten mavi gözlerin ardına düşülmüştür. Söz konusu yüzyıllarda kaleme alınmış manzum eserlerde sevilmeyen, beğenilmeyen, kötü, korkunç, günahkâr, yalancı, acımasız, edepsiz, utanmaz, uğursuz, hilekâr, korkak kimselerin ve varlıkların göz rengi olduğu fark edilmiştir. Üstelik bu durumla yalnızca manzum yapıtlarda değil mensur eserlerde de karşılaşılır. Divan edebiyatının hüküm sürmediği coğrafyalarda ve zamanlarda yazılmış,

oluşmuş, çok eski dönemlere ait kimi Türkçe metinlere, anlatılara bakıldığında Türklerin beğenilerinden, inançlarından kaynaklanmadığı anlaşılan ve bundan ötürü dikkati çeken, mavi gözlere karşı takınılan olumsuz tavrın nedeni araştırılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle mavi gözlerle ilgili beyitlerin bulunduğu divanlar, mesneviler “din dışı eserler” ve “dinî eserler” olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Bu başlıklar altında mavi gözlerden bahsedilen beyitler verilmiştir. Böylece manzum eserlerde kimlerin mavi gözlü olarak betimlendikleri saptanmıştır. Ayrıca söz konusu yüzyıllarda Anadolu’da ve bu sahanın dışında yazılmış mensur eserlerde mavi gözlerle ilgili rastlanan türlü bilgiler de paylaşılmıştır. Bütün bunların ardından mavi gözlere/ gözlülere karşı var olan bu olumsuz yaklaşımın nedeni açıklanmaya, aslında nereden kaynaklandığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

14. VE 15. YÜZYILLARDA MANZUM ESERLERDE MAVİ GÖZLER

İslamiyet öncesi Türk anlatılarına, Türkçe eserlere bakıldığında mavinin kutsal ve üstün olanların göz rengi olduğu görülür. Örneğin Uygurca yazılmış *Oğuz Kağan Destanı*’nda Oğuz Kağan’ın Gök, Dağ, Deniz Han adlı oğullarının annesi ve yerin kızı olan ikinci karısının gözleri, gökten daha mavidir.⁹ Mahayana Budizmi’ne ait bir sutra kitabı olan ve 10. yüzyılda Uygur Türkçesine çevrilen *Altun Yaruk*’ta ise Buda’nın gözleri, mavi lotus çiçeğini andırır.¹⁰ Pek çok alanda Türklerin etkisi altında kalan Moğollarda da kutsal, üstün olanlar mavi gözlüdürler. Örneğin Alan Koa’yı gebe bırakan kutsal ruhun ve sarı tenli Cengiz Han’ın gözleri mavidir.¹¹

14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış, telif, tercüme ya da telif-tercüme mahiyetinde olan manzum, mensur Türkçe eserlerde ise durum çok farklıdır. Mavi gözler, korkunç, çirkin, kötü, utanmaz, yalancı, acımasız, günahkâr, uğursuz, hilekâr, korkak kişilerin ve varlıkların olmuştur. Örneğin H. 475/M. 1082 yılında Keykâvus’un oğlu Gılânsâh için yazdığı, Mercimek Ahmed’in 15. yüzyılda Farsçadan Türkçeye çevirdiği, bir

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 134, 155.

¹⁰ Erdem Uçar, “Altun Yaruk Sudur, X. Tegzinç, XXX. Bölök”, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, 10, 2012, 177.

¹¹ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 153.

öğüt kitabı olan *Kâbûs-nâme*'de iyi ve kötü kulların, kölelerin niteliklerinden bahsedilirken iyi savaşçıların, edepsiz, utanması olmayan, kötü kimselerin gök gözlü oldukları söylenmiştir.¹² Bu yüzyılda Ahmed-i Eflâkî tarafından kaleme alınmış *Menâkıbu'l-Ârifîn*'de de yalancı, kötü bir kimseden söz edilirken mavi gözlü olduğu belirtilmiştir.¹³ Yine aynı eserde Celâleddin-i Rumî'nin ağzından hummanın tarifi yapılırken onun sarı yüzlü, mavi gözlü olduğu ifade edilmiştir.¹⁴ Mavi gözlere ilişkin bu durum, yalnızca Anadolu sahasında yazılmış Türkçe eserlerde söz konusu değildir. Harezmi-Kıpçak sahasında Rabguzî tarafından H. 710/M. 1310 yılında yazılmış *Kıyasü'l-Enbiyâ*'ya göre de Salih Peygamber'in devesini öldürerek kendi kavminin helakine yol açan, kızıl yüzlü, sarı saçlı, kötü kişinin gözleri mavidir.¹⁵

Gerek Anadolu sahasında gerekse bu sahanın dışında yazılmış mensur eserlerde mavi gözlerle ilgili bu durum, tutum, 14. ve 15. yüzyıllarda kaleme alınmış manzum yapıtlarda da vardır. Bu iki yüzyılda yazılmış manzum eserlerde Türkçe "gök, çakır", Arapça "azrak/ezrak" sözcükleriyle rengi belirtilen mavi gözler, kötü, acımasız, utanmaz, edepsiz, çirkin, hilekâr, uğursuz, günahkâr, korkak kimselerde, cadılarda, Azrail'de, Munker ile Nekir'de, Mâlik'te ve cehennemdekilerde gözüdür.

Din Dışı Eserlerde Mavi Gözler

14. ve 15. yüzyıllarda hem Anadolu'da hem de bu sahanın dışında yazılmış kimi aşk konulu, destanî-efsanevî, ahlakî, öğretici mahiyetteki mesnevilerde kötü, acımasız, utanmaz, edepsiz, çirkin, kusurlu, uğursuz, günahkâr olarak nitelenen bazı kimseler mavi gözlüdürler. Örneğin 15. yüzyıl şairlerinden İbrâhim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme* adlı eserinde "fi zikri hilyeti'l-uyûn" başlığı altında çeşitli nitelikteki ve renkteki gözlerin işaret ettiği kişilik özelliklerine değinmiştir. Şairin beyitlerine göre

¹² Keykâvûs, *Kâbûsnâme*, Mercimek Ahmed (Çev.); Orhan Şaik Gökyay (Gözden Geçiren), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, 147, 148.

¹³ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 2, Tahsin Yazıcı (Çev.), Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, 312.

¹⁴ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 1, Tahsin Yazıcı (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, 423.

¹⁵ Aysu Ata, *Nâsırü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabguzî, Kıyasü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, 2 (Dizin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, 49.

mavi (ezrak/azrak) gözlüler kötü kimselerdir. Hatta bu kötü kimseler “aşkar”dırlar. “Aşkar” da Arapçada sarı saçlı, mavi gözlü demektir.¹⁶

*Gel işitgil kelâm-ı zü'l-'ukûnu
Ki gök gözdür dimiş “ardi'l-'uyûnu”*

*Şu kim aşkar olan vu azraku'l-'ayn
Şürûr-ı ehlidür hem sâhibü'ş-şeyn (5945, 5946)¹⁷*

(5945-Gel, zü'l-'ukûnun (?) sözünü işit. Ardi'l-'uyûnun (?) mavi göz olduğunu söylemiş. 5946-Sarışın ve mavi gözlü olan kimse kötüdür ve kusurlu/ayıplıdır.)

Çâkerî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisinde de mavi gözlerle bir zindanda karşılaşılır. Eserde Yusuf'un atıldığı kötü, karanlık, korkunç zindandan bahsedilirken orada tutuklu bulunan veya görevli (zindancı) olan kişilere de değinilmiştir. Şair, sözleriyle dünyayı yakan (dilleri ateş saçan), insanları inciten, yüzlerinden kutsuzluk (uğursuzluk) akan, kara işli, kalpli ve yüzlü yani günahkâr olan, sert, acı suratlı, çatık kaşlı bu kimseleri betimlerken onların gök (mavi) gözlerinden özellikle bahsetmiştir. Dolayısıyla mavi gözler, korkunç bir yerin kötü, uğursuz, acı dilli, sert, günahkâr kimselerinin olmuştur:

*Müvekkil anda bir kaç saht-rûlar
Mücâvir anda bir kaç telh-rûlar*

*Kaşı çatuk¹⁸ gözi gök merdüm-[â]zâr
Siyeh-kalb u siyeh-rûy u siyehkâr*

*Cihâna [od] ururlar sözlerinden
Şekâvet akıdur[lar] yüzlerinden (2901, 2902, 2903)¹⁹*

(2901-O yerde birkaç sert yüzlü, müvekkildir. Birkaç acı yüzlü (de) mücavirdir. 2902-Kaşı çatık, gözü mavi, insanı inciten, kara kalpli, kara yüzlü

¹⁶ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak (Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, 64.

¹⁷ Mustafa Altun, *İbrâhim İbn-i Bâli'nin Hikmet-nâmesi (1b-149a) (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

¹⁸ Beyti alıntıladığımız metinde “çatuk” sözcüğü yerine “çâpük” yazmaktadır. Anlama göre sözcüğün “çâpük” değil “çatuk” olması gerekiyor.

¹⁹ Ayşe Yıldız, *Çâkerî Yûsufu Züleyhâ*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap, Ankara, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56158,cakeri-yusuf-u-zuleyhapdf.pdf?0>, (E. T.: 16. 02. 2023).

ve kara işli (yani günahkâr) (kişidirler). 2903-Sözleriyle dünyayı yakarlar. Yüzlerinden kutsuzluk (uğursuzluk) akar.)

İncelediğimiz yüzyılların en ünlü kötü adamlarından biri de Husrev'in Meryem'den doğan oğlu Şîrûye'dir. Alî Şîr Nevâyî'nin *Târîh-i Mülûk-ı Acem* adlı mensur kitabında kısaca anlattığına göre Husrev, yaptığı zulümlerden ötürü devlet erkânı tarafından tahttan indirilir ve yerine oğlu Şîrûye getirilir. Daha sonra aynı devlet erkânı Şîrûye'ye babası Husrev'i öldürmesini yoksa kendisinin onun tarafından öldürüleceğini söyler. Bunun üzerine Şîrûye de Merdânşâhoğlu'na Husrev'i öldürtür.²⁰ Tarihi bir kaynakta bu biçimde aktarılan olay, *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerinde aşk ve kıskançlık öyküsü olarak ele alınmıştır. Bu mesnevilere göre Şîrûye'nin babasını öldürtmesinin nedeni Şîrîn'e duyduğu aşktır. Babasını öldürten ve onun karısı Şîrîn'e göz koyan, şairlerce "kötü, acımasız, taş kalpli kâfir, sert ve kirli yüzlü, eğri bakışlı dev, çirkin, daima yavuzluk yapan, ortalığı karıştıran" olarak nitelenen Şîrûye, bu yüzyıllarda hem Anadolu'da hem de bu sahanın dışında yazılmış Türkçe *Husrev ü Şîrîn*'lerde sarışın ve mavi gözlü olarak tasvir edilmiştir:

Közi kök yüzi sarıg zîşt-müdbir

Rahmsız könli bagrı taş kâfir (Kutb, *Husrev ü Şîrîn*, 4369)²¹

(Gözü mavi, yüzü sarı, kötü işli, gönlü acımasız, bagrı taş kâfir.)

Katı yüzlü ezrak gözlü [vü] aşkar

İşi yindek yavuzluk şûriş ü şer (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 4291)²²

(Sert yüzlü, mavi gözlü ve sarışın, işi her zaman kötülük ve kargaşa.)

Çepel çehre gözi ezrak hem aşkar

Çü dîv-i gec-nazar mekrûh-manzar (Ahmed-i Rıdvan, *Husrev ü Şîrîn*, 4344)²³

(Yüzü kirli, gözü mavi ve sarışın, kıskanç bakışlı, iğrenç görünümlü dev gibi.)

²⁰ Ayşehan Deniz Abik, *Alî Şîr Nevâyî'nin Risaleleri: Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-ı Acem, Münşeât*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

²¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Husrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

²² Özlem Güneş, *Fahrî'nin Husrev u Şîrîn'i (Metin ve Tahlil), Nizâmî'nin ve Şeyhî'nin Eserleriyle Karşılaştırılması*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

²³ Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed-i Rıdvan, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.

Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inde ise Şîrûye'nin değil bir başka kötünün mavi gözlerinden söz edilmiştir. Ferhâd'a Şîrîn'in öldüğü yalanını söylemeye giden ve şair tarafından "hilekâr, acımasız, gönlü kara (günahkâr), kötülüğe rehber, Şeytan'ın karısı, ekşi yüzlü, acı sözlü, ağzından hayırlı bir söz çıkmayan" olarak nitelenen yaşlı kadın gök gözlüdür. Böylece mavi gözler, acımasızlık, kötülük, hile, asık suratlılık, acı sözlülük ile ilişkilendirilmiştir:

*Bulurlar bir acûze ehl-i telbîs
Ki mekri andan öğrenürdi iblîs*

*Katı gönli kara şeytân karısı
Kurumuş sünük üstinde derisi*

*Eli tesbîhli vü başında meyzer
Ve-lîkin gûl bigi şerre reh-ber*

*Hemîşe yüzi ekşi sözi acı
Dilinden hayr gelmemiş geleci*

*Pes ol kerkes-leyin gök gözlü karı
Kara karga-layın şer sözlü karı (4882, 4883, 4884, 4885, 4889)²⁴*

(4882-Hile ehli olan bir yaşlı kadın bulurlar. Şeytan hileyi ondan öğrenirdi. 4883-Acımasız gönlü kara, (kendisi de) Şeytan'ın karısı. Derisi, kemiğinin üstünde kurumuş/ derisi kemiğine yapışmış. 4884-Eli tespihli, başında da örtü var; ama Şeytan gibi kötülüğe kılavuzluk yapar. 4885-Daima yüzü ekşi (suratı asık) ve acı sözlü. Dilinden hayırlı bir sözcük gelmemiş. 4889-Sonra o akbaba gibi mavi gözlü, kara karga gibi kötü sözlü kadın.)

Bu yüzyıllarda Türkçe yazılmış *Husrev ü Şîrîn*'ler telif-tercüme niteliğindedir. Sâsânî hükümdarı Husrev-i Pervîz'in Şîrîn ile yaşadığı aşkı konu edinen bu mesnevilerin edebî ana kaynağı Genceli Nizâmî'nin H. 571/M. 1175'te yazdığı *Husrev ü Şîrîn*'dir. Nizâmî, Husrev'in tarihî kaynaklarda aktarılan öyküsünü, edebî bir metin olarak anlatan ilk şairdir.²⁵ Türk edebiyatında ilk *Husrev ü Şîrîn* mesnevisi Altın Ordu Devleti'nin sınırları içerisinde 1341 yılında Kutb tarafından yazılmıştır. Hacıeminoğlu'nun verdiği bilgiye göre Kutb bu eserini, Nizâmî'nin aynı adlı mesnevisini yüzde seksen oranında Türkçe kelimelerle karşılayarak

²⁴ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1963.

²⁵ O. K. Tavukçu, *Ahmed-i Rıdvan, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, 85.

oluşturmuştur.²⁶ Anadolu’da yazılan ilk Türkçe *Husrev ü Şîrîn* ise Fahrî’nin eseridir. H. 768/M. 1367’de yazılmış bu eseri şair Firdevsî’nin *Şeh-nâme*’si ile Nizâmî’nin *Husrev ü Şîrîn*’inden yararlanarak kaleme almıştır.²⁷ Anadolu sahasında yazılan ikinci *Husrev ü Şîrîn* Şeyhî’nindir. Bu şairin eserinde de Nizâmî’nin *Husrev ü Şîrîn*’inin etkisi çok fazladır. Anadolu’da yazılan üçüncü *Husrev ü Şîrîn* Ahmed-i Rıdvân’a aittir. Şair, eserini oluştururken Nizâmî’nin ve Şeyhî’nin aynı adlı mesnevilerinden yararlanmışır.²⁸ Türk edebiyatındaki *Husrev ü Şîrîn*’lere kaynaklık eden Nizâmî’nin eserinde ise yukarıda aktardığımız beyitlerde bahsedildiği gibi Şîrîye’nin ve Ferhâd’a Şîrîn’in öldüğü yalanını söylemeye giden yaşlı kadının gözlerinin mavi olduğuna ilişkin herhangi bir ifade yoktur.

Dîvânu Lugâti t-Türk’e göre “çakır” sözcüğü Türkçede “mavi” anlamına gelir.²⁹ Söz konusu yüzyıllarda mavi göz için “gök” ile “azrak/ezrak”ın yanı sıra “çakır” sözcüğü de kullanılmıştır. Örneğin Bedr-i Dilşâd tarafından H. 830/M. 1427-28’te yazılmış, II. Murad’a sunulmuş *Murâd-nâme* adlı esere göre çakır göz, utanmazlığın, edepsizliğin göstergesidir. Şair, kapıcı alınırken dikkat edilmesi gereken hususlara değindiğinde çeşitli nitelikler sıralar. Bu nitelikler arasında kişinin çakır gözlü olması da vardır. Eserde böyle bir kulun utanmaz ve edepsiz olduğu söylenmiştir:

*Çakır gözlü hem zıst sözlü gerek
Dişi seyrek ü sobi yüzülü gerek*

*Bunuñ gibi kul hayâsuz olur
Hayâsuzluğında riyâsuz olur*

*Edebsüzlüğüyle olur bî-nazîr
Yarar kapıcı itse anı emîr (754, 755, 756)³⁰*

(754-Mavi gözlü, kötü sözlü, seyrek dişli, uzun yüzülü olması gerekir. 755-Bunun gibi kul utanmaz olur. Utanmazlığında yalansızdır. 756-Edepsizlikte benzersizdir. Emir, böyle bir kişiyi kapıcı yapsa iyi olur.)

²⁶ N. Hacıeminoğlu, *Kutb’un Husrev ü Şîrîn’i ve Dil Hususiyetleri*, X.

²⁷ Ö. Güneş, *Fahrî’nin Husrev u Şîrîn’i (Metin ve Tahlil), Nizâmî’nin ve Şeyhî’nin Eserleriyle Karşılaştırılması*, 19.

²⁸ O. K. Tavukçu, *Ahmed-i Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, 86.

²⁹ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 156.

³⁰ Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-nâme’si*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

Birisinin dış görünüşünden onun kişiliğini anlama bilimine ilm-i kıyafet, bu alanda yazılmış eserlere de kıyafet-name denir.³¹ Kişilerin kaş, göz, saç, ağız, burun, kulak, el, ayak gibi organlarının biçim ve renklerinden, bedenlerinin yapılarından onların kişiliklerine ilişkin bir takım bilgilere ulaşılabileceği iddiasıyla kaleme alınmış bu eserlerden biri de 15. yüzyıl şairlerinden Hamdullah Hamdi'ye aittir. Şairin *Kıyafet-nâme* adlı eserine göre mavi (gök, çakır) gözlüler edepsiz ve korkaktırlar:

Gözleri gök olanda olmaz edeb

Gözi çakır bahâdır olsa aceb (48)³²

(Gözleri mavi olanda edep olmaz. Gözü mavi (kişi) cesur olursa buna şaşılır.)

Mavi, yalnızca kötülerin, utanmazların, edepsizlerin, uğursuzların, hilekârların, günahkârların ve korkakların değil, ayrıca çirkin olanların da göz rengidir. Örneğin Rabgûzî, Yûsuf Peygamber'in, kendisiyle birlikte olmak isteyen Zeliha'ya yanaşmayışının nedenlerini sayarken Zeliha'ya baktığında onu çirkin olarak gördüğünü söyler. Bu çirkin Zeliha'nın gözleri ise çakırdır (mavidir).³³ Alî Şîr Nevâyî de *Sedd-i İskenderî* adlı mesnevisinde vahşi, çirkin bir ulusu anlattığı beyitlerinde sarı sakallı, kara yüzlü bu kişilerin gözlerinin mavi olduğunu söylemiştir:

Köz ezrak sakal sarıg u tîre yüz

Çıkıp barçanın manlayıdın monuz (5354)³⁴

(Göz mavi, sakal sarı, yüz kara. Hepsinin alnının ortasında boynuz var.)

Dinî Eserlerde Mavi Gözler

Mavi gözler, yeryüzünde, bu yaşamda olduğu gibi öteki dünyada da kötülerin, korkulanların ve günahkârların olmuştur. Bu iki yüzyılda yazılmış kimi manzum ve mensur eserlerde mavi gözler, Azrail, Mâlik, Münker ve Nekir ile cehennemdekilerin betimlemelerinde karşımıza

³¹ Mine Mengi, "Kıyafetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2022, 512.

³² Hanife Alkan Ataman, "Hamdullah Hamdî'nin Kıyafet-name'sinin Bir Nüshası Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 74, 2022, 193-222.

³³ A. Ata, *Nâsirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabguzî, Kısasu'l-Enbiyâ 1 (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, 2 (dizin), 115.

³⁴ Hatice Tören, *Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

çıkarm. Bunlardan Münker ile Nekir, Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilmeyen, yalnızca Hz. Muhammed'e ait olduğu söylenen bazı rivayetlerde adları geçen, ölenleri kabirlerinde sorgulayacak meleklerdir. Bu rivayetlere göre Münker ile Nekir, kabirlerine konan ölülere neye taptığını, dinini, Tanrı'sının, peygamberinin kim olduğunu, Hz. Muhammed hakkında ne düşündüğünü, amelini soracaklardır. Aldıkları yanıtla göre kâfirlere azaba başlayacaklar, Müslüman ölülere de cennetteki yerlerini muştulayacaklar.³⁵ “Tanınmayan, korkunç, şiddetli”³⁶ “Allah'ın rızasının olmadığı, reddetme, inkâr, bilinmez”³⁷ anlamlarına gelen Münker ve Nekîr, içindeki bir kayda göre H. 946/M. 1539-40 yılında yazılmış; ancak dil açısından bakıldığında 14. ya da 15. yüzyıla ait olduğu söylenebilecek *Hazâ Kitâb-ı Ahvâl-i Meyyit*'te kara yüzlü ve gök gözlüdürler. Kabirlere sorgu, azap için gelen, dolayısıyla kulların yüreklerine korku salan, şair tarafından ön dişleri çok uzun, bir dudakları yerde, bir dudakları gökte, gür, ürkütücü sesli olarak tasvir edilen bu iki meleğe kara yüzler ve mavi gözlerle âdeta kişiyi daha da dehşete düşürecek bir görünüş verilmeye çalışılmıştır:

*Çün gide Gazbân gele Münker ü Nekîr
Bir 'acâyib heybetile ey emîr*

*Alt dudakı yirdedir gökde biri
Gâyet uzamış uzun ön dişi*

*Gözleri gök yüzleri kara katı
Yıldırım gibi âvâzı heybeti (123, 124, 125)³⁸*

(123-Ey emir! Gazbân gidince tuhaf bir heybetle Münker ve Nekir gelir.
124-Alt dudakları yerde, üst dudakları göktedir. Uzun ön dişleri çok uzamış.
125-Gözleri mavi, yüzleri çok kara, seslerinin heybeti yıldırım gibidir.)

Dâsîtan-ı Hazret-i İsa 'ya göre de benizleri sarı, yüzleri kara olan, “iki ferîşte” biçiminde bahsedilen Münker ile Nekîr'in gözleri göktür:

³⁵ Süleyman Toprak, “Münker ve Nekîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, 14-15.

³⁶ S. Toprak, “Münker ve Nekîr”, 14.

³⁷ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, 697, 748.

³⁸ Ankara, Türk Dil Kurumu, *Hazâ Kitâb-ı Ahvâl-i Meyyit*, Yz A/142 (Sadr-ı a'zam Hüsrev Mehmed Paşa). V. 217a-224b/s. 408-423.

İki ferişte bile ol-dem gelür

Yüzi kara benz saru göz gök gelür (77)³⁹

(O zaman yüzleri kara, benizleri sarı, gözleri gök olan iki melek gelir.)

Yunus Emre'nin bir beytinde ise Münker ile Nekîr'in yanı sıra Azrâil'in de mavi gözlü olduğu ifade edilmiştir. Böylece mavi, getirdiği ölümden, tattırdığı can ve ayrılık acısından ötürü en çok korkulan meleğe ait kılınmıştır:

Münker ve Nekir; Azrail, kaşı kara, gözü çakır

Her birisi bir dil okur; Allah sana yalvaralım (6/36)⁴⁰

(Münker ile Nekir'in, Azrail'in kaşları kara, gözleri mavidir. Her birisi bir dilde konuşur. Allah'ım sana yalvarırım.)

Kur'ân-ı Kerîm'de Alak Suresi'nde cehennemle ilgili ayetlerde geçen "zebânîler" azap melekleridirler. Çok güçlü, iri yarı olan zebânîlerin sayıları Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre on dokuzdur ve başları da Mâlik'tir. Kendisine ait bazı rivayetlere, hadislere göre Hz. Muhammed, İsrâ ile Miraç sırasında ve düşünde gördüğü Mâlik'in cehennem ateşini tutuşturan melek olduğunu söylemiştir.⁴¹ Mâlik söz konusu olduğunda da mavi gözlerle karşılaşılır. Örneğin 14. yüzyıl şairlerinden Şeyyâd Hamza *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-Selâm* adlı eserinde onun yıldırım gibi parlayan gözlerinin çakır (mavi) olduğu söylemiştir:

Çünkü bunlar ol cahîme varalar

Bakalar anda Mâlik'i göreler

Hîç yok anun gibi bir çirkin çakır

Gözleri hem yıldırım gibi şakır (484, 485)⁴²

(484-Bunlar cehenneme vardıklarında bakarlar ve Mâlik'i görürler. 485-Onun gibi çirkin ve çakır (mavi gözlü) yoktur. Gözleri yıldırım gibi parlar.)

³⁹ Kâzım Köktekin, "Eski Anadolu Türkçesinde Manzum ve Kısa Manzum Hikâyeler, Dâsitân-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan) ve Dil Özellikleri, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, 2018, 311-335.

⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre (Yaşamı-Sanatı-Şiirleri)*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.

⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Zebânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2014, 164.

⁴² Fatma Turhal Güner, *Şeyyâd Hamza'nın Vefât-ı Hazret-i Muhammed 'Aleyhi's-Selâm Mesnevisi*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1996.

İncelediğimiz yüzyıllarda yazılmış siyerlerde, mirâc-nâmelerde cehennemdekiler bölük bölük ve azaplar içerisinde betimlenmişlerdir. Eserlerde bu bölümler, Hz. Muhammed'in ağzından, onun miraç gecesi gördükleri olarak anlatılmıştır. Bu betimlemelerin kimilerine göre yüzleri, bedenleri kapkara olan cehennemdekilerin gözleri göktür. Örneğin 15. yüzyıl şairlerinden Muhammed'in *Siyer-i Nebî*'sinde cehennemde azap çeken bölüklerden biri şairler, diğeri de içki içenlerdir. Şairin eserine göre bunlar, cehennemde kara yüzlü ve gök gözlü olmuşlardır:

*Yine bir halkı gördüm yüzleri hep
Kararmış gömgök olmuş gözleri hep*

*Bular kimdir didim şâ'ir didiler
Kimi hicv kimi medh eylediler*

*Yine bir tâ'ife gördüm durur çok
Gözi gök yüzi kara agzı açık*

*Didim kimdir bular didi bulardır
Ki dünyâda süci içicilerdir (3055, 3058, 3061, 3066)⁴³*

(3055-Yine bir halk gördüm. Bunların hepsinin yüzü kara, gözü de mavi olmuştu. 3058-“Bunlar kim” diye sordum. “Şairlerdir. Kimileri yergi kimileri de övgü şiirleri yazmışlardı” dediler. 3061-Yine sayıları çok olan bir bölük gördüm. Gözleri mavi, yüzleri kara, ağızları açıktı. 3066-“Bunlar kimler” dedim. “Bunlar dünyada şarap içenlerdir” dedi.)

Görüldüğü üzere Şeyyad Hamza'nın *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-Selâm*'ında zebanîlerin başı olan Mâlik'in, Muhammed'in *Siyer-i Nebî*'sinde ise cehennemde azap çeken günahkârların gözleri mavidir. Cehennemde acılar çeken günahkârların da onlara azap ettiren Mâlik'in de gözleri aynı renktedir. Bu beyitlere göre mavi gözün, cehennemle özdeşleştirildiği söylenebilir.

Abdürrahîm-i Karahisarî'nin H. 865/M. 1461'de yazdığı, dinî-tasavvufî ve ahlakî konuları işlediği *Vahdet-nâme* adlı eserinde ise öteki dünyanın değil yeryüzünün kötülerinden, korkulanlarından olan bir cadının mavi gözlerinden bahsedilmiştir. Kapıları ya çare ya da kötülük için çalınmış olan, kimi coğrafyalarda ve zamanlarda işkencelerle, sürgünlerle, ölümlerle cezalandırılmış, yok edilmeleri gerektiği düşünülmüş cadılar kuşkusuz geçmiş yüzyılların en kötülerini,

⁴³ Ahmet Ermurat, *Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.

çirkinleri, korkulanları arasında yer alıyorlardı. Bundan dolayı onlar da Abdürrahîm-i Karahisarî'nin hayal dünyasında uğursuzluğun, çirkinliğin, kötülüğün, günahkârlığın, acımasızlığın, korkunçluğun, hilekârlığın göstergesi olan mavi gözlerden nasiplerini almışlardır. Şair, bir cadıyı kara tenli ve gök gözlü olarak betimlemiştir:

*'Aklı geldi gitdi çün sihr-i perî
Gördi karşısında bir gâyet karî*

*Gözleri gök dişleri sındı gibi
Ser-be-ser cismi kara hindû gibi (2875, 2876)⁴⁴*

(2875-Aklı, peri büyüğü gibi gidip geldi. Karşısında bir kadın gördü. 2876-Gözleri mavi, dişleri makas gibi. Bedeni Hintli gibi baştanbasa kara.)

Bu örnek beyitlerden görüldüğü üzere mavi, 14. ve 15. yüzyıl Türk şiirinde hem bu dünyada hem de âhirette korkulanların, beğenilmeyenlerin, sevilmeyenlerin göz rengidir. Cadı, Azrail, Münker, Nekir, Mâlik gibi korkulanlar ile kötüler, edepsizler, utanmazlar, yalancılar, uğursuzlar, korkaklar, hilekârlar ve cehennemde azap çeken günahkârlar mavi gözlü olarak betimlenmişlerdir. Oysa mavi gözler, İslamiyet öncesinde Türklerde kutsal, üstün, seçilmiş olanların göz rengidir. Buna göre söz konusu bu durum, Türklerin kabullerinden veya beğenilerinden kaynaklanmamaktadır. Eserlerde mavi gözlere karşı takınılan bu olumsuz tavrın ardında saptayabildiğimize göre Arapların kimi kabulleri, inançları vardır. Gündüzöz'ün verdiği bilgiye göre mavi, Arapların hiç sevmedikleri bir renktir. Bundan dolayı örneğin suyu bile çoğunlukla “mavi” değil de “ak” olarak nitelerler.⁴⁵ Akyüz de mavinin Araplar için en kötü renk olduğunu söyler.⁴⁶ Nitekim mavi rengine karşı alınmış bu olumsuz tavır Türkçeye çevrilmiş kimi Arapça eserlerde de kendini gösterir. 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamış şair Ahmed-i Dâ'î Germiyan Beyi II. Yakup adına bir rüya tabirleri kitabı çevirmiştir. *Kitâbü't-Ta'bîr* veya *Ta'bîr-nâme-i Türkî* adlarıyla bilinen bu eserin Arapça aslı Ebû Bekir b. Abdullâh el-Vâsiti'ye aittir. Önce Arapça'dan Farsçaya, Farsçadan da Ahmed-i Dâ'î tarafından Türkçeye çevrilen bu esere göre düşlerde görülen mavi rengin birbirinden olumsuz

⁴⁴ Saim Kıstrak, *Abdürrahim Karahisari'nin Vahdet-nâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999.

⁴⁵ S. Gündüzöz, “Kur'ân'da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme”, 81.

⁴⁶ Hüseyin Akyüz, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2014, 393.

anlamları vardır. Örneğin kişinin mavi giysi giymesi, kendini mavi bulut altında görmesi gerçek yaşamda yas tutacağına işaretler. Tırnaklarını mavi görürse bu, onun evinde yas tutulacağı anlamına gelir. Başını mavi görürse o kişiye yas, kaygı veya ziyan erişir. Mavi renkli kuyu suyu görmek üzüntü demektir. İki kulağını sarı veya mavi gören kişinin karısı, kızları hasta olur ya da kendisi üzüntü duyacağı bir olay yaşar. Kişi gözlerinin mavi olduğunu görürse durumu kötü olur. Boynun mavi olması da rüya sahibinin bir emanete hıyanet edeceği anlamına gelir.⁴⁷

Kimi eserler ise maviye yüklenen kötü anlamların yanı sıra Arapların mavi gözlere karşı da olumlu duygularının ve düşüncelerinin olmadığını gösterir. Bunlardan biri, kıyafet ilmi alanında yazılmış ve 15. yüzyılda Mahmud bin Ayas tarafından *Kitâb-ı Kıyafet-nâme* adıyla Arapçadan Türkçeye çevrilmiş *Kitâbu'l-Edeb ve's-Siyâseti İlmi'n-Nazari ve'l-Firasetehu* adlı kitaptır. Eserde çeşitli şekillerde olan mavi gözler ile onların işaret ettikleri kişilik özelliklerinden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Bu kitaba göre mavi gözlüler aldatıcı, hilekâr, yalancı, hayırdan uzak, şerre yakın, utanmaz, gafil, zinayı seven, cinsiyetine göre kadına ya da erkeğe düşkün, dağınık, yaramaz ve kâfir tabiatlı, akılsız, bön, korkak, adam öldürmeyi, kan dökmeyi, kötülüğü seven, halka eziyet eden, kibirli, günahkâr, hiçbir nesnenin emanet edilemeyeceği güvenilir kimselerdir.⁴⁸

Görüldüğü üzere düşlerde mavi bir biçimde hep yasla, üzüntüyle, kötü durumla, hıyanetle ilişkilendirilmiştir. Kıyafet ilminde de mavi gözler, akılsızlık, hilekârlık, yalancılık, kötülük, dağınıklık, yaramazlık, kibir, güvenilmezlik ve korkaklıkla, günahkâr oluşla, kan dökücülükle bağdaştırılmıştır. Bunlar da kanımızca mavinin, mavi gözlerin Araplarca sevilmeşiğini, onlara karşı yaklaşımın olumsuz olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim klasik Arap edebiyatında da durum farklı değildir. Beyitlerde mavinin çağrıştırdıkları çoğunlukla olumsuzdur. Üstün'e göre bu durumun ardında mavinin, Araplara göre dumanın, cinlerin kralının, Romalıların gözlerinin rengi olması ve bağınaz, aşırı tutucu

⁴⁷ Sadi Yılmaz, *Kitâbü'l-Ta'bir (Ta'bir-nâme-i Türkî)*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998, 31, 32, 33, 34, 38, 41; Erkan Demir, *Ahmed-i Dâ'i, Ta'bir-nâme (100b-208b)(Giriş-Çevriyazılı Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004, 34, 41, 46, 57, 86, 88.

⁴⁸ Çetin Can, *Muhammed Bin Ayas Kıyafet-name (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2019, 50, 51, 52, 53, 54.

kimselerin “mavi” ile nitelenmesi vardır.⁴⁹ Yanık da Arapların maviden ve mavi gözlerden hoşlanmadıklarını söyler. Onun verdiği bilgilere göre Cahiliye Dönemi’nin Arapları mavi gözleri köle tüccarlarının İran’dan, başka ülkelerden getirdikleri cariyelerde, kadın şarkıcılarda ve en önemlisi düşmanları olan Bizanslı (Doğu Romalı) savaşçılarda görmüşlerdir. Onlara göre mavi göz, Rumların ve Arap olmayanların ayırt edici özellikleridir. Dolayısıyla mavi, Bizanslıların (Doğu Romalıların/ Rumların) yani onların düşmanlarının ve Arap olmayanların göz rengidir. Bundan ötürü Araplar mavi gözlerden hazzetmemişlerdir.⁵⁰ Okcu da benzer biçimde Arapların maviyi eskiden beri şiddetli bir düşmanlık içerisinde buldukları Rumlara ait gördüklerini ve bundan ötürü bu rengi sevmedikleri bilgisini verir.⁵¹ Onlara göre bu renk gözleri olan kişiler yalancı, alçak ve kötüydüler. Klasik Arap şiirinde de kıskanç, yalancı, alçak, kötü, uğursuz, cimri, hırsız kimseler mavi gözlü olmuşlardır. Gerçekte gözü bu renkte olmayan düşmanlarını bile şiirlerde “mavi gözlü” olarak betimlemişlerdir.⁵²

Bu bilgilere göre Araplarca mavinin sevilmeişinin ve bu renk gözlülerin kötü, kıskanç, uğursuz, alçak, cimri, çirkin gibi olumsuz sıfatlarla nitelenmesinin asıl nedeni olarak Romalılar, daha doğrusu Doğu Romalılar yani Bizanslılar (Rumlar) görülmektedir. Apak’ın verdiği bilgiye göre Araplar ile onların amansız düşmanları olan Bizanslılar arasındaki ilişki, Romalılar döneminde M. Ö. 4. yüzyıldan M. S. 106 yılına dek varlık gösteren Nebatî Krallığı’na değin uzanır. Hicaz Arapları ile Bizanslılar arasındaki ticarî ilişkiler de İslam öncesi dönemlere dek gider. İslamiyet’in ortaya çıkmasından sonra da Hicazlı Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasında Hz. Muhammed’in dine davet mektuplarıyla resmî ilişkiler başlamıştır. Dört halife döneminde, Emevîler, Abbasîler zamanında ise Bizanslılar ile Araplar arasındaki ilişki Suriye, Filistin, Kuzey Afrika ve Anadolu topraklarında yaşanan ve her iki tarafında da tam anlamıyla üstünlük elde edemediği çekişmeler, güç mücadeleleri, savaşlar, fetih hareketleri ile sürer.⁵³ Savaşılan,

⁴⁹ Mahmut Üstün, “Arap Şiirinde Temel Renklerin Anlamsal Boyutları ve Değişim Süreci”, *Darulfunun İlahiyat Dergisi*, 33/1, 2022, 196.

⁵⁰ Nevzat Hafis Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzeli Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37, 2016, 122.

⁵¹ Abdülmecit Okcu, “Kur’an’da Renkler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 2007, 142.

⁵² Nevzat Hafis Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, 122-124.

⁵³ Adem Apak, “Emevîler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2, 2009, 97-104.

yenilgiye uğratılmaya çalışılan Bizanslılar, Arap kaynaklarında daima “açık tenli, sarı saçlı, mavi gözlü” olarak betimlenmişler ve bolca hain, edepsiz, alçak, ahlaksız oluşlarından söz edilmiştir.⁵⁴ Doğu Romalıların (Bizanslıların) gözleri, mavinin Araplar arasında kötü çağrışımlara kapı aralamasına, onların dünyasında kötü anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Mavi, düşmana ait bir renkti. Bundan dolayı şiddetli, zorlu bir düşmandan söz ederken dahi onu “mavi düşman” olarak nitelemişlerdir.⁵⁵ Mavi gözlü olmayan düşmanlar bile klasik şiirlerinde “mavi gözlü” olarak betimlenmişlerdir.⁵⁶ Ayrıca mavi gözlüleri uğursuz saymışlardır.⁵⁷

Bizanslılarla aralarındaki düşmanlığın bir sonucu olarak mavinin, mavi gözlerin Araplar için ifade ettiği kötü anlamlara yalnızca düş yorumlarında, kıyafet ilminde, şiirlerde, gündelik yaşamda rastlanmaz. Maviye, mavi gözlere karşı takınılan bu olumsuz tavırla Kur’ân-ı Kerim’de ve Hz. Muhammed’e ait olduğu söylenen kimi rivayetlerde, hadislerde de karşılaşılır. Dindi’nin tespitlerine göre Cahiliye Arapları tarafından zül kabul edilen durumlar, Kur’ân-ı Kerim’e taşınmıştır.⁵⁸ Gündüzöz de kendi dilini “anlaşılır bir Arapça” olarak tanımlayan Kur’ân-ı Kerim’in, indiği ortamda konuşulan dili olduğu gibi o ortamın kültüründeki renk imgelerini de kullanmasının yadsınamayacağını söylemiştir.⁵⁹ Bu çerçevede Cahiliye Araplarının ak, kara, mavi renklerine yükledikleri olumlu ve olumsuz anlamlar da Kur’ân-ı Kerim’de ahirette müminlerin mutluluğundan, günahkârların mutsuzluğundan bahsedilen ayetlerde gözlemlenir.⁶⁰ Mavi, Kur’ân-ı Kerim’de yalnızca Tâhâ Suresi’nin yüz ikinci ayetinde geçer.⁶¹ Bu ayette “*O gün sur’a üfürülecek ve günahkârları o gün Biz gömgök toplayacağız*” denmektedir.⁶² Söz konusu ayette “gömgök” olarak çevrilen “zurkan” sözcüğünün türediği

⁵⁴ Cemal Özel, “Kitap Tanıtımı: Arapların Gözüyle Bizans (Yazar: Nadia Maria El Cheikh, Çev: Mehmet Moralı)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 21/53, 2018, 215.

⁵⁵ N. H. Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, 122 ; S. Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme”, 81, 118 nu’lu dipnot.

⁵⁶ N. H. Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, 123

⁵⁷ H. Akyüz, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili”, 393.

⁵⁸ Emrah Dindi, *Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, 27.

⁵⁹ S. Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme”, 84.

⁶⁰ E. Dindi, *Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*, 27.

⁶¹ A. Okcu, “Kur’an’da Renkler”, 142.

⁶² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli (Sadeleştirilenler: Yakup Çiçek, Necat Kahraman)*, Temel Neşriyat, İstanbul, ty, 320.

“zerak” kelimesi Arapçada “mavi, mavi renkli nesne” demektir.⁶³ Yine bu kökten türeyen “zürkat” de *Ahterî-i Kebîr*’deki açıklamaya göre hem “mavilik” hem de “körlük” anlamında kullanılan bir sözcüktür. Ayrıca bu sözlükte söz konusu “zürkat” maddesinde Tâhâ Suresi’nin yüz ikinci ayetindeki “zurkan” sözcüğü “*kör bir hâlde/ korkudan gözleri gömgök hâlde*” olarak çevrilmiştir.⁶⁴ Ayetteki “gömgök (masmavi)” anlamındaki “zurkan”, kimilerince “körlüğün, susuzluluğun”, kimilerince de “korkunun, dehşetin” ifadesidir.⁶⁵ Ayrıca “susuzluktan dolayı gözlerin değişikliğe uğrayıp göğermesi”, “duyulan aşırı korkudan dolayı gözlerin yukarı doğru kayması”, “sonu hayal kırıklığı olan yalan bir umutlanmanın adı” gibi farklı farklı biçimlerde açıklanmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla mavi gözler, *Kur’ân-ı Kerim*’de de ahiretin kötü kimselerinin, öteki dünyada korkulan, istenilmeyen bir durumun içinde olanların tarifinde karşımıza çıkar.

Hız. Muhammed’in renklerle ilgili tutumu da doğal olarak içinde doğup büyüdüğü Arap kültürüyle biçimlenmiştir.⁶⁷ Bundan dolayı Hız. Muhammed’e ait olduğu söylenen kimi hadislerde, rivayetlerde mavi gözlerle ilgili durum, Arapların tutumlarıyla benzerdir. Bu hadislere, rivayetlere göre Hız. Muhammed için de mavi, iyi bir renk değildir.⁶⁸ Mavi, hadislerde, rivayetlerde Münker ve Nekir gibi korkulan iki azap meleğinin, Şeytan’ın, kavminin helakine neden olan kötü bir kimsenin rengidir. Münker ve Nekir, Hız. Muhammed’e ait olduğu söylenen, Tirmizi’nin aktardığı iki rivayetin birinde kara ve mavi renkli iki melektirler. Diğer rivayete göre de mavi gözlü ve kara renklidirler.⁶⁹ Ahmed-i Dâ’î’nin *Sirâcü’l-Kulûb*’unda ise Hız. Muhammed’in kendisinden Münker ve Nekir sorulduğunda onların gök gözlü olduğunu söylediği aktarılmıştır.⁷⁰ İbn Hanbel’in *Müsned* adlı hadis kitabına göre

⁶³ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, 1136; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, 1180.

⁶⁴ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, 1155.

⁶⁵ S. Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotic Bir İnceleme”, 82 (bk. 120 nu’lu dipnot).

⁶⁶ A. Okcu, “Kur’an’da Renkler”, 142.

⁶⁷ S. Gündüzöz, “Kur’ân’da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotic Bir İnceleme”, 84.

⁶⁸ H. Akyüz, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili”, 393.

⁶⁹ Ekrem Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile’ye Göre Kabir Azabı”, *Batman Üniversitesi İslam İlimleri Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/2, 2017, 77.

⁷⁰ Yakup Karasoy, *Ahmed-i Dâ’î, Sirâcü’l-Kulûb*, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985, 45.

de Hz. Muhammed Şeytan'ın ve Salih Peygamber'in devesini öldüren kişinin mavi gözlü olduğunu söylemiştir.⁷¹

Görüldüğü üzere mavi, düşman Bizanslıların gözlerinde belirmesinden dolayı Araplarda kötü çağrışımlara yol açmış, onların katında kötü anlamlar yüklenmiştir. Bu olumsuz, kötü anlamlar Arapların düş yorumlarına etki etmiş, kişilere ilişkin bilgilerini, kabullerini biçimlendirmiş, şiirlerinde varlık göstermiştir. Düşlerde ölümü, yası, üzüntüyü, hıyaneti, başa gelecek hoş olmayan bir durumu haber veren, kıyafet-namelerde korkağı, haini, kan dökücüyü, aldaticıyı, yalancıyı, kötüyü, utanmazı, gafili, zinayı seveni, dağınığı, yaramazı, kâfir tabiatlıyı, akılsızı, kibirliyi, günahkârı, güvenilirmezi işaret eden mavi, klasik Arap şiirinde de cimrilerin, uğursuzların, düşmanların, kötü, çirkin, alçak kimselerin göz rengi olmuştur. Mavi gözler, ilk olarak hitap ettiği Arapların kültürel kodlarını kullanan Kur'ân-ı Kerim'de de öteki dünyada günahkârların durumlarının anlatımında kendine yer bulmuştur. Bu renk, doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı Arap toplumunun, kültürünün bir parçası olan Hz. Muhammed için de olumlu anlamlar içermemiştir. Ona dayandırılan kimi hadislerde, rivayetlerde mavi, Şeytan, Münker, Nekir gibi korkulanların, sevilmeyenlerin ve Salih Peygamber'in devesini öldürerek kendi kavminin yok edilmesine yol açan kötü kimsenin göz rengi olmuştur.

Arapların düşmanlarından ötürü maviye, mavi gözlere yükledikleri, düş yorumlarında, kıyafet-namelerde, şiirlerde, Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde beliren olumsuz anlamlar, kabuller dinî, kültürel, edebî etkileşimler yoluyla Türklere de geçmiştir. İncelediğimiz bu iki yüzyılda kaleme alınmış manzum, Türkçe dinî eserlerde Tâhâ Suresi'nin yüz ikinci ayetinin, hadislerin, rivayetlerin etkisiyle kimi melekler ve cehennemde azap çeken günahkârlar mavi gözlü olarak betimlenmişlerdir. Yukarıda aktardığımız üzere söz konusu ayette “körlük” veya daha başka manalarda kullanılmış “gömgök (masmavi), göğermiş bir hâlde” anlamlarına gelen “zurkan” sözcüğü, aktardığımız beyitlerden anlaşıldığına göre doğrudan “mavi göz” olarak algılanmıştır. Böyle algılanmasında kuşkusuz Bizanslılar ile düşmanlık içerisinde bulunan ve bundan ötürü maviye, mavi gözlü kimselere karşı yaklaşımları olumsuz olan Arapların söz konusu ayetle ilgili açıklamaları, yorumları etkili olmuştur. Örneğin tefsir alanında önemli bir isim olan, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu İbn Abbas, Okcu'nun aktardığına göre kendisine Tâhâ Suresi'nin yüz ikinci ve İsrâ Suresi'nin günahkârların kıyamet günü kör, sağır ve dilsiz bir biçimde yüzükoyun haşredileceklerine ilişkin doksan yedinci ayeti

⁷¹ H. Akyüz, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili”, 393.

hakkında sorulduğunda o güne özgü pek çok hâlin bulunduğunu söylemiştir. Bu ayetlere göre söz konusu hâllerden biri günahkârların gözlerinin göğermesi (mavi olması), diğeri ise kör olmasıdır.⁷² Dolayısıyla İbn Abbas da günahkârlar için kullanılan “zurkan” sözcüğünü “mavi gözlü olmak” biçiminde tefsir etmiştir. Böylece Tâhâ Suresi’nin bahse konu ayetinin ve bu ayete ilişkin kimi tefsirlerin bir sonucu diyebileceğimiz biçimde 15. yüzyıl şairlerinden Muhammed’in *Siyer-i Nebî*’sinde cehennemde azap çeken şairler ile içki içenler gök gözlü olmuşlardır. Hz. Muhammed’e dayandırılan kimi hadislerin, rivayetlerin etkisiyle de *Hazâ Kitâb-ı Ahvâl-i Meyyit* ile *Dâsitân-ı Hazret-i İsa*’da korkunç iki melek olan Münker ile Nekîr’in mavi gözlerinden söz edilmiştir. Eserlerde korkulan başka iki melek daha mavi gözlü olarak tasvir edilmiştir. Yunus Emre’nin bir beytinde Münker ile Nekîr’in yanı sıra Azrâil de mavi gözlüdür. Şeyyâd Hamza’nın *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi’s-Selâm* adlı eserinde ise zebanîlerin başı olan Mâlik’in yıldırım gibi parlayan gözlerinin mavi olduğu söylenmiştir.

Klasik Arap şiirindeki mavi gözlü, kıskanç, yalancı, alçak, kötü, uğursuz, cimri, çirkin, hırsız kimseler ise din dışı metinlerde kendilerine yer edinmişlerdir. 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış kimi din dışı manzum eserlerde mavi gözlerin, edepsiz, utanmaz, kötü, uğursuz, korkak, hilekâr, acımasız, çirkin ve ayrıca günahkâr kimselerin göz rengi olduğu görülür. Mavi gözlerden beğenilmeyen, istenmeyen, kötü özelliklerin belirtisi olarak söz edilmiştir. Bu renk gözler, İbrahim İbn-i Bâlî’nin *Hikmet-name*’sinde kötülüğün; Bedr-i Dilşâd’ın *Murad-nâme*’sinde ise utanmazlığın, edepsizliğin göstergesidir. Hamdullah Hamdî’nin *Kıyafet-nâme* adlı eserine göre de mavi gözler, edepsiz ve korkak oluşa işarettir. Çâkerî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sında ise mavi gözler, korkunç bir yerin (zindanın) kötü, uğursuz, acı dilli, sert, günahkâr kimselerinin olmuştur. Mavi, Kutb’un, Fahrî’nin ve Ahmed-i Rıdvân’ın *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerinde babasını öldürten ve onun karısı Şîrîn’e göz koyan, kötü, acımasız, taş kalpli, çirkin Şîrûye’nin göz rengidir. Şeyhî’nin *Husrev ü Şîrîn*’inde ise Ferhâd’a Şîrîn’in öldüğü yalanını söylemeye giden, hilekâr, acımasız, günahkâr, kötü, ekşi yüzlü, acı sözlü yaşlı kadın mavi gözlüdür. Alî Şîr Nevâyî’nin *Sedd-i İskenderî* adlı mesnevisinde de mavi, çirkinlerin göz rengi olmuştur. Bütün bunların yanı sıra ayrıca eski çağların en korkunçları, kötülere, hilekârları ve çirkinleri arasında bulunan cadılar da mavi gözlü olarak hayal edilmişlerdir. Abdürrahîm-i Karahisarî’nin *Vahdet-nâme*’sinde bir cadı mavi gözlü olarak betimlenmiştir.

⁷² A. Okcu, “Kur’an’da Renkler”, 142-143.

SONUÇ

İslamiyet öncesi dönemlere ait kimi Türk anlatılarında, Türkçe metinlerde kutsal, üstün kişilerde gözüken mavi gözler, 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış edebî metinlerde kötü, sevilmeyen, beğenilmeyen, korkulan kimselerin, varlıkların olmuştur. Mavi bu yüzyıllarda gerek Anadolu'da gerekse bu sahanın dışında kaleme alınmış manzum eserlerde edepsiz, utanmaz, kötü, uğursuz, korkak, hilekâr, acımasız, çirkin, günahkâr kimselerin, Azrail'in, Münker ile Nekir'in, Malik'in göz rengidir. Bu durum, mensur eserlerde de gözlemlenir. Aradan geçen yüzyıllar içerisinde mavi gözlerle ilgili bu tutum değişikliğinin, takınılan olumsuz tavrın nedeni araştırıldığında söz konusu durumun, Araplarla yaşanan etkileşimlerin bir sonucu olduğu anlaşılmıştır.

Düşmanları Bizanslıların mavi gözlerinden ötürü Arapların bu renge yükledikleri olumsuz anlamlar, bu renk gözlere sahip kimselerle ilgili kimi kabulleri, onların düş yorumlarında, kıyafet-namelerinde, klasik şiirlerinde, Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Muhammed'e dayandırılan bazı hadislerde ve rivayetlerde kendini göstermiştir. Düş yorumlarında mavi ve mavi gözler, gerçek yaşamda karşılaşılacak üzücü, istenmeyen, kötü durumların habercisidir. Kıyafet-namelerde ise mavi gözler, kötü kimselerin, beğenilmeyen, ayıplanan huyların göstergesi olmuştur. Klasik Arap şiirinde kıskanç, yalancı, alçak, kötü, uğursuz, cimri, çirkin, hırsız ve düşman olan mavi gözlülere bahsedilmiştir. Mavi gözler, Kur'ân-ı Kerim'de öteki dünyada günahkârların, korkulan, kaçınılan bir durumun; Hz. Muhammed'e dayandırılan hadislerde, rivayetlerde de Şeytan'ın, Münker ile Nekir'in, Salih Peygamber'in devesini öldürüp kavminin helakine yol açan kötü kimsenin olmuştur.

Mavi gözlere yüklenen kötü anlamlar, mavi gözlülere karşı takınılan olumsuz tavır, İslamiyet'in kabulüyle dinî, kültürel, edebî etkileşimlerin bir sonucu olarak Türk yazınında da kendine yer edinmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış Türkçe manzum eserlerde mavi gözler edepsiz, utanmaz, kötü, uğursuz, korkak, hilekâr, acımasız, çirkin, günahkâr kimselerin, cehennemde azap çekenlerin, cadıların, Azrail'in, Münker ile Nekir'in, Malik'in olmuştur. Bütün bunlara göre 14-15. yüzyıl Türk edebiyatında mavi gözlerin kötülüğün, edepsizliğin, çirkinliğin, utanmazlığın, uğursuzluğun, hilekârlığın, acımasızlığın, günahkârlığın, korkaklığın ve korkunçluğun simgesi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abik, Ayşehan Deniz, *Alî Şîr Nevâyî'nin Risaleleri: Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târih-i Mülûk-ı Acem, Münşeat*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.
- Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 1, Tahsin Yazıcı (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.
- Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 2, Tahsin Yazıcı (Çev.), Maarif Basımevi, İstanbul, 1954.
- Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak (Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Akyüz, Hüseyin, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 2014, 373-397.
- Alkan Ataman, Hanife, “Hamdullah Hamdî'nin Kıyafet-name'sinin Bir Nüshası Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 74, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2022, 193-222.
- Altun, Mustafa, *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâmesi (1b-149a) (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Ankara, Türk Dil Kurumu, *Hazâ Kitâb-ı Ahvâl-i Meyyit*, Yz A/142 (Sadr-ı a'zam Hüsrev Mehmed Paşa). V. 217a-224b/s. 408-423.
- Apak, Adem, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, 2009, 95-122.
- Ata, Aysu, *Nâsurü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabguzî, Kıyasu'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, 2 (Dizin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Can, Çetin, *Muhammed Bin Ayas Kıyafet-name (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2019.
- Ceyhan, Âdem, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- Demir, Erkan, *Ahmed-i Dâ'î, Ta'bîr-nâme (100b-208b)(Giriş-Çevriyazılı Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004.
- Derleme Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr>
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

- Dindi, Emrah, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Ercilasun, Ahmet Bican; Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Ermurat, Ahmet, *Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre (Yaşamı-Sanatı-Şiirleri)*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>
- Gündüzöz, Soner, "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü - Semiotik Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi*, 16, Erzurum Kültür Ve Eğitim Vakfı, Erzurum, 2003, 71-84.
- Güneş, Özlem, *Fahrî'nin Husrev u Şîrîn'i (Metin ve Tahlil), Nizâmî'nin ve Şeyhî'nin Eserleriyle Karşılaştırılması*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Karasoym, Yakup, *Ahmed-i Dâ'î, Sirâcü'l-Kulûb*, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985.
- Keykâvûs, *Kâbûsnâme*, Mercimek Ahmed (Çev.); Orhan Şaik Gökyay (Gözden Geçiren), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974.
- Kıstırak, Saim, *Abdürrahim Karahisarî'nin Vahdet-nâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999.
- Köktekin, Kâzım, "Eski Anadolu Türkçesinde Manzum ve Kısa Manzum Hikâyeler, Dâsîtân-ı Hz. İsa (Cimcime Sultan) ve Dil Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 2018, 311-335.
- Mazlum, Özge, "Rengin Kültürel Çağrışımları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2011, 125-138.
- Mengi, Mine, "Kıyafetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2022, 512-513.
- Okcu, Abdülmecit, "Kur'an'da Renkler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 2007, 127-163.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Özel, Cemal, “Kitap Tanıtımı: Arapların Gözüyle Bizans (Yazar: Nadia Maria El Cheikh, Çev: Mehmet Morali)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 21/53, Motif Yayıncılık, Ankara, 2018, 203-218.
- Özer, Deniz, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/6, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Altınordu/Ordu, 2012, 268-281.
- Tarama Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr>
- Tavukçu, Orhan Kemal, *Ahmed-i Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1963.
- Toprak, Süleyman, “Münker ve Nekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, 14-15.
- Tören, Hatice, *Ali Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Turhal Güner, Fatma, *Şeyyâd Hamza'nın Vefât-ı Hazret-i Muhammed 'Aleyhi's-Selâm Mesnevisi*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- Uçar, Erdem, “Altun Yaruk Sudur, X. Tegziñç, XXX. Bölök”, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, 10, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012, 165-187.
- Uysal, Ekrem, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı”, *Batman Üniversitesi İslam İlimleri Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/2, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Batman, 2017, 68-79.
- Üstün, Mahmut, “Arap Şiirinde Temel Renklerin Anlamsal Boyutları ve Değişim Süreci”, *Darulfunun İlahiyat Dergisi*, 33/1, İstanbul University Press, İstanbul, 2022, 177-208.
- Yanık, Nevzat Hafis, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016, 114-143.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Zebâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2014, 164.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli* (Sadeleştirenler: Yakup Çiçek, Necat Kahraman), Temel Neşriyat, İstanbul, ty.

Yıldız, Ayşe, *Çâkerî Yûsuf u Züleyhâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap, Ankara, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56158,cakeri-yusuf-u-zuleyhpdf.pdf?0>, (E. T.: 16. 02. 2023).

Yılmaz, Sadi, *Kitâbü't-Ta'bir (Ta'bir-nâme-i Türki)*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998.

THE SIN, EVIL, UGLINESS AND HORROR OF BLUE: BLUE EYES IN 14TH-15TH CENTURY DIVAN POETRY

Summary

In Turkish poetic and prose works written during the 14th and 15th centuries, the blue eye color was synonymous with danger, hatred, repulsion and wickedness, both in this world and in the afterlife. According to some stories and texts, blue eyes, which the Turks accepted as sacred, chosen, and superior in pre-Islamic times, became associated with liars, sinners, terrifying, wicked, and ruthless people and beings in Turkish poetic and prose works written in and outside of Anatolia during the 14th and 15th centuries. This article traces the use of blue eyes in 14th and 15th century Divan poetry. First, the works that depict blue-eyed wicked, terrifying, ruthless, ugly, and deceitful characters and beings are identified. Later, the reason behind this notable negative attitude towards blue eyes is explored and revealed by examining its origins.

Keywords: 14th century, 15th century, Divan poetry, blue eyes